

BLOKLAR ARASI GERİLİMİN YENİ CEPHESİ: AZERBAYCAN-İRAN

Soğuk savaşın sona ermesinin ardından oluşan tek kutuplu dünyanın uzun süre varlığını bu şekilde sürdüreceğini öngören analistlerin yanlışlıklarını anlamaları için çok beklmeleri gerekmedi. Ekonomik büyüme rekorlarıyla Asya içlerinden dünya politikasına olan etkisini arttıran Çin ve Putin'in liderliğinde yeniden sisteme müdahil olan Rusya pek çok farklı coğrafyada edindikleri yeni müttefikler ve tazeledikleri eski ittifaklarla bloklar arası mücadelede Batı blokunun yeni rakibi olarak sahneye çıktılar. Batı blokunun Orta doğu'daki eski müttefikleri İsrail, Suudi Arabistan, Türkiye, Katar, BAE'nin bölgedeki ağırlığını Çin-Rusya bloku uzun zamandır İran ve Suriye ile dengelemeye çalışmaktaydı. Çin-Rusya Blokunun Ortadoğu'daki müttefikleri Suriye'ye müdahaleyi BM Güvenlik Konseyi'nde ardı ardına vetolarla engellemesi, bilhassa İran marifetiyle Esed rejimine doğrudan verdiği destek bloklar arası mücadelenin uluslararası kuruluşlardaki ve sahadaki yansıması olmakla birlikte aynı zamanda önümüzdeki yıllarda daha da şiddetlenmesi beklenen büyük güçler mücadelesinde Batı karşıtı blokun müttefiklerine güçlü bir destek verme iradesine sahip olduğunun da tüm taraflara gösterilmek istenmesinden kaynaklanmakta olduğu söylenebilir.

Bu bloklaşma döneminde, özellikle iki gücün sınırlarının kesiştiği bölgelerde, önceden var olmayan boyutlarda yeni gerilim hatları oluşmaktadır. Bu gerilim hatları iç savaş yaşayan Suriye'de olduğu gibi fiilen savaştan taraflara verilen doğrudan-dolaylı desteklerde ve uluslararası propaganda savaşlarında görülebileceği gibi son yıllarda bloklar arası gerilimin yeni bir cephesi olarak öne çıkan Azerbaycan-İran ilişkilerinde de dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır.

¹ <http://www.tepav.org.tr/tr/ekibimiz/s/1198/Huseyin+Rasit+Yilmaz>

Sovyetler yıkıldıktan sonra bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan'ın ilk yılları, Elçibey'in kısa cumhurbaşkanlığı dönemi hariç tutulursa, Rusya ile yakın münasebet içerisinde geçti. Hâlihazırda da Rusya ile ilişkiler Azerbaycan için stratejik öneme sahip konuların başında gelir. Bununla birlikte son yıllarda Bakü'nün Moskova'nın etkisini sınırlandırarak Washington-Brüksel-Telaviv hattına yakınlaştığını görmekteyiz. İran ile Azerbaycan gerginliği de tam olarak Azerbaycan'ın bu "eksen kayması"na paralel olarak artmaktadır.

Pek çok tali konu olmakla birlikte Azerbaycan-İran ilişkilerindeki gerilim beş ana meselede yoğunlaşmaktadır: Hazar'daki enerji paylaşımı, Güney Azerbaycan, İran'ın mezhepsel müdahaleleri, Azerbaycan'ın Batı bloku ve özelde İsrail'le Artan ilişkisi, İran'ın Ermenistan ile ilişkileri.

1991'den sonra Azerbaycan'ın bağımsız devlet statüsüyle Hazar üzerinde hak sahibi olması İran tarafında endişeye neden olmuştu. Rusya gibi İran da Azerbaycan kanalıyla Hazar havzasına gelebilecek batılı enerji şirketlerini kendi ulusal çıkarlarına tehdit olarak algılamıştı. Bu algı halen devam etmektedir. 1997 yılında Beyaz Saray'ın "Hazar Havzasının Enerji Kalkınması" başlıklı raporunda İran'ın tecridi üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu tecrit planında Azerbaycan'ın rolünün İran tarafından tehdit olarak kabul edilmesi durumu söz konusudur. Bakü-Ceyhan boru hattına da karşı çıkan İran Hazar petrolünün ihracı için alternatif projeler üretmeye çalışarak kendi etki sahasının dışında kabul ettiği hattın hayata geçmemesi için çaba sarf etmişti. Önceki yıllarda Azerbaycan'ın kendi egemenlik sahasında kabul ettiği bazı bölgelerdeki petrol arama çalışmalarına İran donanması ile müdahale etmiş ve söz konusu sahanın kendi egemenliğinde olduğunu bildirmişti. Hazar'daki egemenlik alanları hususu hala tüm tarafların kabul edeceği bir şekilde çözüme kavuşturulamamıştır. Zaman zaman gündeme gelen Hazar'daki çevre kirliliği konusu da iki ülkenin karşılıklı suçlamalarına neden olmakta. İran Azerbaycan'ın petrol tesisleri eski teknolojiye sahip olduğu için Hazar'ın kirlendiğini öne sürerken, Azerbaycan'da Hazar'ın İran Kıyılarındaki yoğun yerleşim nedeniyle çevrenin zarar gördüğünü iddia etmektedir.

19. yüzyılın başında Azerbaycan Kuzey ve Güney olarak ikiye ayrılmış, Kuzeyi çarlık Rusya'nın güneyi ise bir Türk hanedanı tarafından yönetilen İran'ın egemenlik sahası içinde kalmıştı. Bugün kuzey Azerbaycan üzerinde bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdüren Azerbaycan Cumhuriyeti nüfusunun üç katı kadar Azerbaycan Türkü de Güney Azerbaycan'da, İran İslam Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşamaktadır.² Sovyetler sonrası bağımsız Azerbaycan'ın ilk cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey'in "birleşik Azerbaycan" şeklinde formüle ettiği Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın bütünleşmesi söylemi İran tarafından bir milli güvenlik tehdidi olarak algılanmıştı. Elçibey sonrası uzun süre devlet başkanı düzeyinde dillendirilmeyen birleşik Azerbaycan söylemine dair son yıllarda bazı atıflar dikkat çekmektedir. İlham Aliyev'in "Dünyadaki 50 milyon Azerinin cumhurbaşkanıyım." İfadesi, dünyada en çok Azerinin yaşadığı ülkenin İran olması hasebiyle, bu bağlamda değerlendirilebilir. Her ne kadar İran'daki büyük Türk nüfus İran devlet yönetiminde ve dini hayatında etkin, rejimle entegre görünümde ise de 2006 yılında yaşandığı gibi ciddi kalkışma hareketleri vücuda getirebilecek bir potansiyele de sahiptir. Ortadoğu'nun sarsıntılı bahar hareketleriyle dönüşümden geçtiği bir süreçte, İran'daki

² İran Türkleri ile ilgili bkz.: "İran'daki İki İstanbul", http://www.tepav.org.tr/upload/files/1344424084-0.Iran_daki_Iki_Istanbul.pdf

büyük Azerbaycan Türkü potansiyeli toplumsal mobilizasyona evrilme hızıyla rejim için “olası” bir tehlike şeklinde öne çıkmaktadır.

Bilindiği üzere 16. Yüzyılda İran ve Azerbaycan’ın bütünü Safevi egemenliği altındaydı. Anılan coğrafyanın Şiileştirilmesi de bu dönemde yoğunluk kazanmıştır. 1979 devriminden sonra Şiiliği temel motivasyon kaynağı kabul eden İran ile yine çoğunluk itibarıyla Şii olan Azerbaycan Cumhuriyeti arasında hem iki yüz yıllık fiili kopma hem de 79 sonrası İran’ın dönüşümü nedeniyle mezhepsel ayniliğe rağmen bir ayrılık olduğunu söyleyebiliriz. Kuzey Azerbaycan’da Sovyet döneminin katı seküler uygulamaları ve bağımsızlık sonrasında dini-mezhepsel kimliği değil milli-etnik kimliği öne çıkaran politikalarının da bunda etkili olduğu açıktır. Bununla birlikte halen İran’daki medreselerde dini eğitim alan binlerce Azerbaycan vatandaşı bulunmakta ve bunlar büyük çoğunlukla eğitimleri sonrası ülkelerine dönmektedirler. Her ne kadar Azerbaycan İran’ın mezhepsel müdahalelerine karşı duruş sergilese de medreseler kanalıyla gerçekleşen İrani etkiyi tam anlamıyla kontrol etmekte zorlanmaktadır. Zaman zaman İran’ın önde gelen din adamlarının Azerbaycan’ın “dini hassasiyetlerden uzak” olduğunu iddia ettikleri politikalarını şiddetle eleştirdikleri de görülmektedir. En son Azerbaycan’da düzenlenen Eurovizyon yarışmasıyla ilgili çok sert eleştiriler yönelten ve Azerbaycan’ın Tebriz başkonsolosluğu önünde protesto gösterileri düzenleyenlere karşı Azerbaycan İran’a içişlerine karışmama uyarısı yapmış ve İran’ın Bakü büyükelçiliği önünde düzenlenen gösterilerle mukabelede bulunmuştur. Azerbaycan’ın ülkede İran yanlısı yayın yapan bir ulusal kanalın yöneticisini göz altına alması, Bakü emniyetinin Hizbullah mensuplarına ve İran ajanı olmakla suçladığı Azerbaycan vatandaşlarına karşı yaptığı operasyonlar Tahran tarafından sert diplomatik tepkilerle karşılanmıştı. İran’ın Tebriz’de iki Azerbaycan vatandaşı şairi göz altına alması ve Azerbaycan’ın notalarına rağmen uzun süre salıvermemesi de iki ülke arasındaki gerginliği arttırmıştı. İran yetkililerinin sık sık dünyadaki ikinci Şii devleti olarak andıkları Azerbaycan’a yönelik mezhepsel müdahale çabasının ülkenin kırsal bölgelerindeki kısmi etkisine rağmen genel anlamda başarılı olduğunu söyleyemeyiz.

Azerbaycan’ın bağımsızlığının ilk on yılındaki yoğun Rusya etkisinin son on yılda azalma eğiliminde olduğunu görmekteyiz. Azerbaycan’ın batı blokuyla ilişkilerini güçlendirerek bölgesindeki Rusya-İran-Ermenistan ittifakına karşı stratejik bir denge oluşturma çabasında olduğunu ifade etmek mümkündür. İran’ın zaten Hazar’daki enerji paylaşımında Azerbaycan üzerinden meseleye müdahil olan batılı şirketlerden rahatsız olduğunu bilmekteyiz. Buna ilaveten son yıllarda Azerbaycan’ın İsrail’le artan iktisadi, askeri ve siyasi ilişkileri İran’ın sert eleştirilerine neden olmaktadır. Bakü’nün İsrail’le yaptığı 1,6 milyar dolarlık silah anlaşması da³ İran tarafının tepkisini çekmişti. Azerbaycan’ın İsrail’le artan ilişkilerini Karabağ meselesinde İran’ın Ermenistan yanlısı tutumundan bağımsız düşünmemek gerekir. Zira Azerbaycan-İsrail ve İran-Ermenistan ilişkileri birbirini besleyen gerginlik hatları şeklinde tezahür etmektedir. İran’ın önemli askeri projelerinde çalışan bilim adamlarının öldürülmesinden sorumlu tuttuğu MOSSAD ajanlarının Azerbaycan topraklarında rahatça faaliyette bulunduğu, İsraili ve ABD’li yetkililerin Azerbaycan’ın askeri üslerini İran’ı izlemek için kullandıkları iddiaları da iki ülke ilişkilerini sıkıntıya sokan son dönem gelişmelerindendir. İlham Aliyev’in Wikileaks belgelerine yansıyan “İsrail ile ilişkilerimiz buzdağı gibidir, 10’da 9’u görünmez.”⁴ İfadesi bu bağlamda dikkat

³ “Israel signs \$ 1.6 billion arms deal with Azerbaijan”, <http://www.haaretz.com/news/diplomacy-defense/israel-signs-1-6-billion-arms-deal-with-azerbaijan-1.414916>

⁴ “Israel’s Secret Staging Ground”, http://www.foreignpolicy.com/articles/2012/03/28/israel_s_secret_staging_ground

çekicidir. Yine son yıllarda Azerbaycan'ın NATO ile yakınlaşması⁵ Rusya ile birlikte İran'ın da tepkisini çekmekte. İran tüm çabalarına karşın, mezhepsel birlikteliğe, demografik yakınlığa ve komşuluk ilişkilerine rağmen Azerbaycan'ı kendi milli politikalarına tehdit oluşturmayacak bir eksene oturtmayı başaramamış görünmektedir.

Azerbaycan'ın tartışmasız en önemli ve eskimeyen gündem maddesi Karabağ'dır. Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgaline karşı dünya ülkelerinin tavrı da Azerbaycan'ın o ülkelerle ilişkilerinde en önemli belirleyicilerdendir. Bu noktada İran'ın işgalde ve sonrasında izlediği politika Azerbaycan'da büyük tepkiyle karşılanmıştır. İşgalden sonra Karabağ'dan ayrılmak zorunda kalan göçmenlerin kendi topraklarından geçmesine izin vermeyen İran'ın işgale rağmen Ermenistan'la ilişkilerini arttırmaya devam etmesi Bakü'nün tepkisini çekmişti. Pek çok alanda ittifak halinde olan İran ve Ermenistan arasında bilhassa elektrik, demiryolu, doğalgaz anlaşmaları öne çıkmaktadır. İran'ın Ermenistan'a silah sattığı iddiası da dillendirilmektedir. İran delegasyonunun 14 Mart 2008'de BM Genel Kurulunda yapılan "Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarındaki son durum" başlıklı oturuma katılmaması da İran'ın işgalden beri sürdürdüğü politikasından vazgeçmediğini göstermektedir. Ermenistan'ın 2007 yılına ait milli güvenlik doktrininde de İran'ın önemine vurgu yapılmakta ve İran ile stratejik işbirliğinin devam etmesi gerektiği belirtilmektedir. İran'ın Kafkasya'dan Ortadoğu'ya uzanan kuşakta Ermenistan ve Suriye ile olan ittifakını Gürcistan-Azerbaycan-Türkiye blokundan bağımsız değerlendirmemek lazımdır. İran'ın bölgesinde yalnızlaşmaması için batı blokuyla birlikte hareket eden ülkelerle komşu ayrı bir kuşağa olan ihtiyacı Ermenistan ve Suriye'yi İran için hayati hale getirmektedir. Bu durumda Suriye üzerinden Türkiye ile, Ermenistan üzerinden de Azerbaycan'la problem yaşayan bir İran'ı ortaya çıkarmaktadır.

⁵ "Speech by NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen at the Azerbaijan Diplomatic Academy", http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_89779.htm